

Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj

ZORAN ŠUČUR

Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada
Sveučilište u Zagrebu
Nazorova 51, 10 000 Zagreb
e-mail: zsucur@yahoo.com

UDK 624(497.5)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. lipnja 2006.

Koncept socijalne isključenosti postao je "zaštitni znak" europske socijalne politike, koji donekle istiskuje iz upotrebe pojam siromaštva. Unatoč tome, postoje velike teškoće prilikom definiranja ili operacionalizacije socijalne isključenosti. Svrha je ovoga rada istražiti raširenost siromaštva, relativne deprivacije i socijalne isključenosti u Hrvatskoj te utvrditi razliku u li se ključni čimbenici koji determiniraju ova tri rizika. Korišteni su podaci iz istraživanja Praćenje siromaštva u Hrvatskoj, koje su 2004. godine proveli Caritas i Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Reprezentativnim uzorkom bilo je obuhvaćeno 1.216 ispitanika starijih od 18 godina. Deprivacija je mjerena preko četiriju dimenzija (objektivno i subjektivno siromaštvo, stambeni uvjeti i potrošna dobra te socijalne veze), a isključenost je definirana kao kombinacija materijalnih i nematerijalnih dimenzija. Rezultati pokazuju da najveći dio stanovništva nije depriviran ni u jednom od četiri ispitivana područja i da je kumulacija deprivacijskih dimenzija karakteristična za relativno mali dio stanovništva. Iskustvo socijalne isključenosti ograničeno je na usku skupinu, ponajprije starijih osoba koje žive samački ili s drugom starijom osobom. Nalazi regresijskih analiza upućuju na to da slični čimbenici utječu na rizike siromaštva i višedimenzionalne deprivacije (ponajprije zaposlenički status i stupanj nabražbe), iako postoje i stanovite razlike. U odnosu na rizik siromaštva, rizik višestruke deprivacije povezan je češće s lošim zdravstvenim stanjem i nepovoljnim bračnim statusom. Iako socijalna isključenost predstavlja distinktivan koncept, razlike između koncepata siromaštva, višestruke deprivacije i socijalne isključenosti relativno su male, barem sa stajališta ključnih čimbenika koji determiniraju ove rizike.

Ključne riječi: SIROMAŠTVO, VIŠESTRUKA DEPRIVACIJA, SOCIJALNA ISKLJUČENOST, HRVATSKA

1. Uvod

Nesumnjivo da su pojmovi socijalne isključenosti i socijalnog uključivanja postali "zaštitni znakovi" europske socijalne politike. Teško je pronaći iole važniji dokument EU-a u socijalnoj domeni, u kojem socijalna isključenost nije istaknuta kao glavni problem. Održano je puno znanstvenih skupova i provedeno dosta projekata o socijalnoj isključenosti. Usprkos tome, velike su nejasnoće i dileme još uvijek vezane uz ovaj koncept. Prije svega, nema opće-prihvaćene definicije isključenosti niti usuglašenog modela operacionalizacije. Socijalna isključenost nije jasno razgraničena od niza sličnih pojmova, kao što su siromaštvo, marginalnost ili deprivacija, što znači da ovaj pojam nije do sada bio dobro teorijski utemeljen niti empirijski potvrđen. Socijalnu isključenost treba prije shvatiti kao tzv. kišobran-koncept, nego kao pojam koji se može precizno operacionalizirati. Osobito je zamršena analiza uzroka socijalne isključenosti. Izvjesno je da je nemoguće govoriti o jednom uzroku socijalne isključenosti.

Pristup isključenosti dijelom je istisnuo iz upotrebe pojam siromaštva. Za neke isključenost predstavlja pomodan način govora o siromaštvu ili o nekoj skupini siromašnih. Neki su konzervativni političari ili vlade odbijali priznati da postoji klasično siromaštvo u njihovim zemljama. Svakako da su ovoj "konceptualnoj smjeni" pridonijeli i različiti načini poimanja siromaštva. I danas postoje prijepori između pobornika apsolutnog i relativnog siromaštva. U tom je pogledu poznata rasprava između Townsenda (1985) i Sena (1983, 1985a).

U EU, ali i izvan nje (Rodgers i sur., 1995), socijalna isključenost se nastoji dovesti u vezu s pristupom pravima “građanskog statusa” (građanska, politička i socijalna prava). Drugim riječima, socijalna isključenost se konceptualizira kao nepriznavanje osnovnih prava ili kao onemogućavanje pristupa pravno-političkom sustavu koji je nužan za realizaciju tih prava. Prava koja proizlaze iz građanskog statusa važna su pretpostavka osiguranja zdravstvene zaštite, osnovnog obrazovanja ili materijalnog standarda.

Osim toga, na operacionalizaciju socijalne isključenosti u EU utjecalo je stalno isticanje nepoželjnih posljedica (dugotrajne) nezaposlenosti (Paugam, 1995, 1996). Ideja socijalne isključenosti usko se povezuje s fleksibilnim tržištem rada u globaliziranoj svjetskoj ekonomiji. Učinkovitost tržišta rada i raspoloživa materijalna dobra determiniraju deficite u drugim područjima društvenog života.

Zbog problema definiranja socijalne isključenosti te zbog ograničenosti iskustava isključenosti na vrlo uske skupine pojedinaca, mnogi autori u empirijskim istraživanjima prihvaćaju koncept multidimenzionalne deprivacije kao zamjenu za socijalnu isključenost. Smatra se da su višestruko deprivirani pojedinci u stanju visokog rizika u pogledu socijalne isključenosti. Ovaj rad bi trebao pomoći u razgraničavanju socijalne isključenosti od sličnih pojmova te u identificiranju čimbenika koji utječu na određene tipove deprivacije. Drugim riječima, svrha je ovoga rada odgovoriti na pitanje u kojoj je mjeri koncept socijalne isključenosti drukčiji i plodonosniji u odnosu na konkurentne koncepte siromaštva i relativne deprivacije.

2. Teorijski i empirijski pristupi siromaštvu, deprivaciji i socijalnoj isključenosti

2.1. Teorijski pristupi

Pojam deprivacije (uskraćenosti, lišenosti) općenito se koristi kad se govori o nezadovoljenim ili nepodmirenim ljudskim potrebama. Uzroci depriviranosti mogu biti različiti (nedostatak materijalnih resursa ili izostanak emotivne potpore). Sociologe više zanima relativna i višedimenzionalna nego apsolutna deprivacija. Relativna deprivacija podrazumijeva subjektivni osjećaj nepoželjne diskrepancije između legitimnih očekivanja i stvarnih mogućnosti. Pojedinci koji žive u objektivno lošijim životnim okolnostima mogu imati manji osjećaj depriviranosti nego pojedinci koji žive u boljim životnim prilikama. Relativno deprivirana osoba je nezadovoljna jer se osjeća zakinutom u odnosu na neku referentnu grupu. Sociološka je analiza proširila definiciju deprivacije na nejednaki pristup društvenim dobrima. Također, ljudi se nerijetko susreću s višedimenzionalnom (višestrukom) deprivacijom. Uskraćenost na jednom području često prati uskraćenost na drugim područjima (kumuliranje nepovoljnih životnih okolnosti).

Siromaštvo je moguće pojmiti kao vid ili oblik deprivacije. Najčešće se siromaštvo svodi na materijalnu deprivaciju, odnosno na nedostatak financijskih sredstava. Međutim, Townsend je jedan od prvih sociologa koji je definirao siromaštvo kao multidimenzionalnu i relativnu deprivaciju. On kaže: “Za pojedinca, obitelji i skupine može se kazati da su siromašni ako im nedostaju resursi da bi pribavili hranu, sudjelovali u aktivnostima i osigurali životne uvjete i potrepštine koje su uobičajene ili barem široko odobravane ili prihvaćene u društvu kojem pripadaju” (Townsend, 1979:31). S druge strane, ljudi su “deprivirani ako im nedostaju određeni tipovi hrane, odjeće, stanovanja, okolinskih, obrazovnih, radnih i socijalnih uvjeta, aktivnosti i pogodnosti, koji su uobičajeni ili barem široko odobreni ili poticani u društvu kojem pripadaju” (Townsend, 1979:413). Dok se relativna deprivacija odnosi na nemogućnost adekvatne ishrane, odjeće, kućanskih potrepština, zdravih radnih i životnih uvjeta, usluga uobičajenih u društvu, siromaštvo podrazumijeva nedostatak resursa da se izbjegne deprivacija, odnosno da se osiguraju životni uvjeti prihvatljivi u određenom društvu. On je identificirao pet tipova resursa: novčani dohodak, kapitalna dobra, naknade temeljem zaposlenja, vrijed-

nost javnih socijalnih usluga te privatni nenovčani dohodak (Townsend, 1979:177). Townsend je čak predvidio određene dimenzije koncepta koji danas nazivamo "socijalnom isključenosti". On je razlikovao materijalnu i socijalnu deprivaciju (Townsend, 1987). Socijalno su deprivirani oni pojedinci koji ne sudjeluju ili ne mogu sudjelovati u obiteljskim ili drugim odnosima (relacijske dimenzije). Međutim, socijalnu je deprivaciju znatno teže mjeriti nego materijalnu.

Pojam socijalne isključenosti sadržajno je širok, višeznačan i donekle konfuzan (Šućur, 2004, 2006). Širina pristupa ujedno je prednost i nedostatak koncepta socijalne isključenosti. Razvoj ovoga koncepta usko je povezan s pojmom siromaštva. U početku se nastojalo jasno razgraničiti ova dva pristupa. Jedni prihvaćaju siromaštvo i isključenost kao istoznačnice (Abrahamson, 1995), drugi isključenost određuju kao ekstremni oblik siromaštva, a treći definiraju siromaštvo kao oblik isključenosti. Prilikom razgraničenja ovih pojmova najčešće se naglašava kako je siromaštvo jednodimenzionalni, a isključenost višedimenzionalni koncept. Siromaštvo se svodi na financijsku (materijalnu) dimenziju života (tzv. dohodovno siromaštvo), dok isključenost podrazumijeva, osim nedostatka novca, i depriviranost u drugim područjima života: zaposlenje, obrazovanje, stanovanje, socijalne veze, političko odlučivanje itd. Svrha je borbe protiv siromaštva preraspodjela resursa, dok se ublažavanjem isključenosti želi ostvariti veći stupanj socijalne integracije. Politika sprječavanja ili smanjivanja isključenosti uključuje kombinaciju ekonomskih i socijalnih mjera.

Analizirajući razlike između siromaštva i socijalne isključenosti, autori najčešće naglašavaju sljedeća obilježja ili prednosti koncepta socijalne isključenosti: obuhvatnost, multidimenzionalnost, relativnost, djelovanje, dinamički karakter (Atkinson, 1998; Room, 1995, 1999; Berghman, 1995, 1997; Vleminckx i Berghman, 2001). Konceptualni prelazak od siromaštva prema socijalnoj isključenosti tumači se kao promjena u perspektivi: od statičkog prema dinamičkom pristupu, od jednodimenzionalnog prema višedimenzionalnom pristupu, od distribucijskih prema relacijskim pitanjima, od isticanja individualnih i kućanskih resursa prema naglašavanju resursa lokalne zajednice, od kontinuuma nejednakosti prema katastrofičnoj rupturi u socijalnom tkivu (Šućur, 2004).

No, prilično je sporno stajalište da tek pristup socijalne isključenosti uvodi u analizu elemente višedimenzionalnosti, relativnosti, dinamičnosti, diskontinuiteta i sl. Već smo spomenuli Townsenda, kao istraživača koji je sedamdesetih godina 20. stoljeća definirao siromaštvo iz perspektive relativne deprivacije. Sličan pristup siromaštvu prihvaćaju i drugi autori (Mack i Lansley, 1985; Nolan i Whelan, 1996). Klasične studije siromaštva bile su svjesne dinamičke ili temporalne dimenzije siromaštva (npr. pokušaji da se istraže procesi intergeneracijske transmisije siromaštva). Također, prije pojave koncepta socijalne isključenosti uočena je važnost kolektivnih ili zajedničkih resursa, tj. da nejednaka dostupnost resursa u lokalnoj zajednici (nekvolitetne škole ili bolnice, udaljene trgovine, loš javni transport) pridonose održanju individualnog siromaštva.

Ipak, doprinos je koncepta isključenosti u tome što je ojačao one pristupe koji nastoje dokazati da se problemi društvene participacije ne mogu svesti samo na nedostatak materijalnih resursa. Potrebno je istražiti i druge uzročnike nesudjelovanja ili nepotpunog sudjelovanja u društvenom životu, kao što su: diskriminacija, kronična bolest, geografska lokacija, kulturni identitet i sl. Materijalni resursi i dalje ostaju ključni faktor nesudjelovanja, ali oni nisu jedini. Već postojeći pojmovi siromaštva, marginalnosti ili relativne deprivacije bili su dovoljno široki da obuhvate veći broj dimenzija življenja (uključujući i one nematerijalne), ali empirijska su istraživanja rijetko donosila takve analize. Zatim, isključenost se može definirati samo na relativan način, što znači da se prava, životne situacije i uvjeti pojedinaca ili skupina analiziraju u odnosu na ostatak društva. Mogli bismo se složiti s onim autorima koji tvrde da pristup socijalne isključenosti nije bitno promijenio smjer analize, nego je promijenjen naglasak (Hills, 2002; Atkinson, 1998). Koncept socijalne isključenosti istaknuo je u većoj mjeri

nego pojam siromaštva neke aspekte socijalnih nejednakosti, kao što su: višedimenzionalnost, socijalna participacija, nematerijalni aspekti životnog standarda i sl.

2.2. Empirijski pristupi

Čak i kad se postigne određena suglasnost oko nekih teorijskih aspekata isključenosti, ostaju problemi vezani za proces operacionalizacije. Nema standardnog instrumenta za ispitivanje socijalne isključenosti. Među empirijskim istraživačima socijalne isključenosti dominiraju dva pristupa (Burchardt i sur., 2002a). U prvom pristupu naglasak je na nekim, često ekstremnim problemima, koji se smatraju primjerima socijalne isključenosti (maloljetničke trudnoće, ulično beskućništvo, dugotrajna nezaposlenost i sl.). Drugi je pristup usmjeren na višestruku deprivaciju, odnosno na manjak participacije u ključnim područjima društva. Prvi je pristup ograničen samo na neke skupine unutar društva. Autori koji prihvaćaju drugi pristup često nemaju jasnu distinkciju između socijalne isključenosti i višestruke depriviranosti. Uglavnom se višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost poistovjećuju. Dugim riječima, svaka višedimenzionalna deprivacija smatra se socijalnom isključenosti. Istina, autori koriste nešto blažu terminologiju, pa ne tvrde da su višestruko deprivirani isključeni, nego da su “u povećanom riziku socijalnog isključivanja”.

Pojedine studije navode različiti broj dimenzija ili područja socijalne isključenosti. U *tablici 1* nalazi se nekoliko primjera operacionalizacije socijalne isključenosti. Broj područja i odabir indikatora ovise o tome čiju socijalnu isključenost istražujemo: djece i mladih, starih, radnoaktivnog ili ukupnog stanovništva.

Tablica 1. Primjeri operacionalizacije socijalne isključenosti (dimenzije)

Autori	Dimenzije isključenosti
EU (Laekenski indikatori) (2001)	1. Financijsko siromaštvo 2. Tržište rada (zaposlenost) 3. Zdravlje 4. Obrazovanje
Burchardt i sur. (2002b)	1. Potrošnja 2. Proizvodnja 3. Politički angažman 4. Socijalna interakcija
Böhnke (2001)	1. Tržište rada 2. Životni standard 3. Financijsko siromaštvo 4. Stanovanje 5. Obrazovanje 6. Rezidencijalno područje 7. Socijalni odnosi 8. Politički angažman 9. Anomija 10. Anksioznost 11. Dugoročno loši životni uvjeti
Gallie i Paugam (2004)	1. Tržište rada 2. Siromaštvo 3. Socijalna izolacija
Tsakoglou i Papadopoulos (2002b)	1. Financijsko siromaštvo 2. Životni uvjeti 3. Nužne životne aktivnosti i potrepštine 4. Socijalni odnosi

Autori	Dimenzije isključenosti
Poggi (2003)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bazične potrebe 2. Dohodak 3. Kvaliteta života 4. Stanovanje 5. Socijalni odnosi 6. Zdravlje 7. Ekološki uvjeti 8. Tržište rada
Kunz (2003)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Financijski kapital 2. Ljudski kapital 3. Socijalni kapital 4. Fizički kapital
Kronauer (1998)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Isključenost iz tržišta rada 2. Ekonomska isključenost 3. Kulturna isključenost 4. Socijalna izolacija 5. Prostorna isključenost 6. Institucionalna isključenost

Napomena: Svaka od dimenzija mjeri se preko jednog ili više indikatora

Dimenzije koje navode autori moguće je podijeliti u dvije skupine. Prvu ćemo skupinu nazvati distribucijskim, a drugu relacijskim dimenzijama. Distribucijske dimenzije se odnose na raspodjelu financijskih/materijalnih dobara i “društvenih nagrada” među pojedincima/skupinama, dok relacijske dimenzije obuhvaćaju socijalne veze i odnose (isključenost pojedinaca/skupina iz socijalnih mreža, zajedničkih vrijednosti ili identiteta). Mi ćemo definirati socijalnu isključenost kao oblik višestruke deprivacije u kojem su kombinirane distribucijske i relacijske dimenzije (barem jedna distribucijska i jedna relacijska). Ove su dimenzije općenito povezane: što je nepovoljnija distribucijska situacija (mala primanja, niži standard života, lošiji stambeni uvjeti), pojedinci će češće imati pokidane socijalne veze, slabiju političku participaciju i druge simptome nematerijalne deprivacije. Kad nema kombinacije spomenutih dimenzija, onda je riječ o multidimenzionalnoj deprivaciji, bilo materijalnoj ili nematerijalnoj. Kad su pojedinci deprivirani u relacijskom, ali ne i u distribucijskom pogledu, onda je riječ o socijalnoj izolaciji, ali ne nužno o socijalnoj isključenosti (Barry, 1998).

Dosadašnja empirijska istraživanja pokazuju da nema koncentracije dimenzija isključenosti u stanovništvu. Višedimenzionalna uskraćenost te kombinacija materijalne i relacijske isključenosti obilježje je razmjerno malog broja ljudi u razvijenim europskim zemljama. U Njemačkoj nitko nije bio pogođen s više od 5 od mogućih 11 dimenzija, a 8% stanovnika bilo je isključeno iz 3 i više područja (Böhnke, 2001). Kod 11% ispitanika isprepleću se distribucijske i relacijske dimenzije isključenosti. U 12 zemalja EU postotak stanovništva isključenog iz 3 ili maksimalno moguće četiri dimenzije iznosio je između 1–6% (Tsakoglou i Papadopoulos, 2002.b). U Velikoj Britaniji je broj isključenih iz 3 ili ukupno 4 područja bio manji od 2,5% (Burchardt i sur., 2002.b). U jedinom empirijskom istraživanju socijalne isključenosti u Hrvatskoj, udio “isključenih” iznosio je otprilike 10% (Matković i Štulhofer, 2006.).

3. Oblici deprivacije u Hrvatskoj

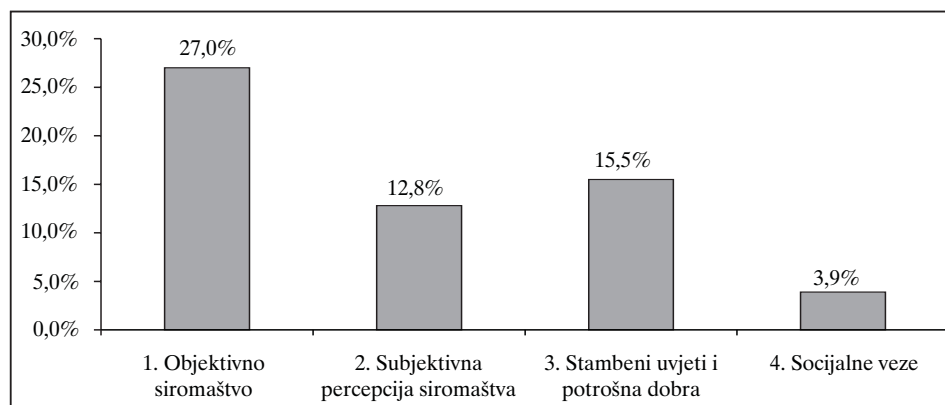
Kao izvor podataka korišteno je istraživanje “Praćenje siromaštva u Hrvatskoj”, koje su početkom 2004. godine proveli Hrvatski Caritas i Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Istraživanje je provedeno na troetapno stratificiranom uzorku probabilističkog tipa. Hrvatska je bila podijeljena u 6 regija koje nisu iste veličine, a koje su naknadno vraćene na

realne udjele. Ovime se željelo doći do bolje procijene manjih i slabije razvijenih regija, kao što su Lika i Banovina i sl. Uzorkom je bilo obuhvaćeno 1.216 osoba starijih od 18 godina, koje su slučajno birane u kućanstvu.

Svrha je ovoga rada utvrditi raširenost siromaštva, relativne deprivacije i socijalne isključenosti u Hrvatskoj. S druge strane, namjera je bila istražiti razlikuju li se ključne odrednice (varijable) koje utječu na rizike siromaštva, višestruke deprivacije i isključenosti. Jedinice analize samo su oni članovi kućanstva koji su bili anketirani (u svakom je kućanstvu samo jedna osoba odabrana slučajnim izborom). Sve procjene u radu dobivene su na ponderiranim podacima.

Mi smo konstruirali četiri dimenzije deprivacije, koje se odnose na objektivno siromaštvo, subjektivnu percepciju siromaštva, stambene uvjete i potrošna dobra te socijalne veze (*slika 1*). U odnosu na istraživanje Matkovića i Štulhofera (2006), u kojem je isključenost konceptualizirana kao krug siromaštva, nezaposlenosti i socijalne izolacije, naš model socijalne isključenosti ne obuhvaća dimenziju nezaposlenosti, ali su dodane dimenzije subjektivne percepcije siromaštva te stambeni uvjeti i potrošna dobra. Jedan od razloga zašto smo izostavili nezaposlenost (odnosno tržište rada) kao dimenziju socijalne isključenosti u tome je što smo željeli istražiti raširenost socijalne isključenosti u cijeloj punoljetnoj populaciji. U protivnom, morali bismo isključiti umirovljenike iz analize, kao što su napravili Matković i Štulhofer. S druge strane, kao što ističu Tsakoglou i Papadopoulos (2002b), uvodeći tržište rada kao dimenziju isključenosti izlažemo se opasnosti da pobrkamo uzroke (nepovoljan status na tržištu rada) i posljedice (isključenost). Pored objektivnog siromaštva i pokazatelja depriviranosti prvenstveno u području stambenog standarda, materijalna dimenzija deprivacije mjerena je i preko subjektivne percepcije siromaštva. Polazeći od djelovanja kao obilježja socijalne isključenosti (Atkinson, 1998), isključenost se promatra kao posljedica strukturnih faktora, ali i ograničenih šansi isključenih da poboljšaju svoju situaciju. Stoga smo željeli ustanoviti kakve su subjektivne percepcije građana o njihovim financijskim mogućnostima.

**Slika 1. Dimenzije i pokazatelji deprivacije
(Udio deprivirane populacije na pojedinim dimenzijama)**

Bilješka:

1. Objektivno siromašni su oni čiji je mjesečni ekvivalentni dohodak manji od 60% medijana nacionalnoga ekvivalentnog dohotka.
2. Subjektivno siromašni su oni koji su izjavili da "stalno" ili "uglavnom" žive u siromaštvu.
3. S obzirom na stambene uvjete i potrošna dobra, među deprivirane se ubrajaju svi oni pojedinci čiji su ukupni deprivacijski bodovi u ovom području životnog standarda manji od 80% medijana bodovne distribucije (podrobno objašnjenje nalazi se u nastavku ovog poglavlja).
4. Deprivirane osobe u području socijalnih odnosa (veza) moguće je okarakterizirati i kao "socijalno izolirane". Riječ je o osobama koje ne sudjeluju ni u sekundarnoj ni u tercijarnoj društvenosti.

Prva deprivacijska dimenzija jest objektivno siromaštvo. Linija siromaštva određena je kao 60% medijana nacionalnog ekvivalentnog dohotka (službena linija siromaštva EU). Indikatori objektivnog siromaštva dobiveni su temeljem ukupnih kućanskih primanja, a ne na temelju individualnog dohotka anketiranog člana kućanstva. Prilikom određivanja linija siromaštva za različite tipove kućanstava korištena je tzv. modificirana ili nova OECD-ova ekvivalentna ljestvica (prvi odrasli = 1, druge odrasle osobe u kućanstvu starije od 13 godina = 0,5 te djeca mlađa od 14 godina = 0,3). Stopa relativnog siromaštva iznosi 27% (*slika 1*).

Drugo područje deprivacije jesu subjektivne percepcije siromaštva. Ispitanicima je postavljeno sljedeće pitanje: “Što mislite, u kakvim uvjetima živi vaše kućanstvo kad uzmete u obzir ukupne mjesečne prihode (novčane i nenovčane): stalno živi u siromaštvu, uglavnom živi u siromaštvu, na granici između siromaštva i normalnog života, uglavnom ne živi u siromaštvu, uopće ne živi u siromaštvu?” U subjektivno deprivirane uključeni su oni ispitanici koji su odgovorili da stalno ili uglavnom žive u siromaštvu. Takvih je, što je vidljivo iz *slike 1*, nešto manje od 13%.

Treća dimenzija deprivacije odnosi se na stambene uvjete i potrošna dobra. U ovom je području konstruiran indeks deprivacije na temelju 29 pokazatelja (*tablica 2*). Ti se pokazatelji odnose na tri potpodručja: stambena opremljenost (1–11), posjedovanje trajnih potrošnih dobara (12–19), stambeni problemi (20–29). Algoritmi za izradu spomenutog indeksa objašnjeni su u radovima Tsakogloua i Papadopoulou (2002a, 2002b). Ovi su autori razvili drukčiji pristup od onoga koji istu težinu pripisuje svakom pokazatelju stambenih uvjeta i potrošnih dobara. Da bi se izračunao jedan sumarni pokazatelj deprivacije u ovom području, stambenim je pokazateljima pripisana različita težina. Naime, svakom je ispitaniku čije kućanstvo posjeduje neku stambenu potreštinu ili potrošno dobro pripisana težina koja odgovara proporciji svih ispitanika koji posjeduju dotično dobro/potreštinu. Ispitanici koji ne posjeduju potrošno dobro/stambenu potreštinu dobili su koeficijent 0. Kad su posrijedi stambeni problemi, situacija je obratna. Ispitanici koji se suočavaju s određenim stambenim problemom dobivaju koeficijent 0, a onima koji nemaju dotični problem pripisuje se proporcija ispitanika koji nemaju taj problem. Tako, ako je npr. određeni stambeni problem rijedak u Hrvatskoj, pojedinci koji se s njim ne suočavaju dobit će veće pondere (koeficijente) i obratno. Indeksni bodovi za svakog ispitanika izračunaju se tako da se zbroje težine (ponderi) za svih 29 pokazatelja i dobivena suma podijeli s maksimalno mogućim brojem bodova za te pokazatelje. Sumarni indeksni bodovi kreću se od 0–1. Konačno, potrebno je odabrati prag na distribuciji indeksnih bodova, ispod kojega će ispitanici biti smatrani depriviranim u području stambenih uvjeta i potrošnih dobara. Taj je prag određen kao 80% medijana na bodovnoj distribuciji, kao i u radu Tsakogloua i Papadopoulou (2002b). Spomenuti je prag nesumnjivo posve proizvoljno određen i stope deprivacije su osjetljive iznad praga od 50% medijana. Da smo odabrali 60% medijana kao prag, onda bi udio depriviranih bio dvostruko manji. S obzirom na to da je određenje deprivacijskog praga relativističko (utvrđeno je u odnosu na stambene uvjete građana hrvatskog društva), nismo se htjeli ograničiti samo na one koji su krajnje deprivirani u ovom području. Polazeći od praga koji je definiran kao 80% medijana, udio depriviranih na ovoj dimenziji iznosi 15,5% (*slika 1*). Ovaj podatak pokazuje da se financijsko siromaštvo i deprivacija u području životnog standarda posve ne preklapaju. Kako bi se još objektivnije procijenila razina depriviranosti u ovom području, bilo bi uputno istražiti je li neposjedovanje određenih elemenata stambenog standarda odnosno potrošnih dobara posljedica financijske oskudice ili osobnih preferencija i ukusa. Preciznije rečeno, moguće je da neka dobra (npr. mikrovalna pećnica) pojedinci nemaju zato što ih ne žele, a ne zato što ih ne mogu sebi priuštiti. U ovom istraživanju nismo imali informacija koje su potrebne da bi se razdvojili utjecaji ukusa i ekonomske oskudice na neprimjerenu potrošnju.

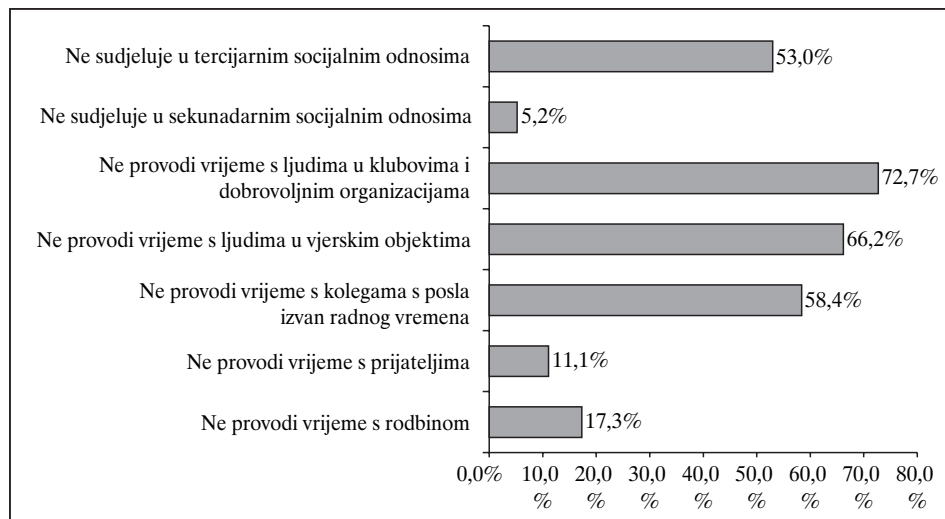
Tablica 2. Pokazatelji u području stambenih uvjeta i potrošnih dobara

1. Topla voda	16. Perilica rublja
2. Centralno grijanje	17. Perilica posuđa
3. Kuhinja zasebna prostorija	18. Hladnjak ili zamrzivač
4. Kupaonica zasebna prostorija	19. Mikrovalna pećnica
5. WC u stanu/kući	20. Manjak prostora
6. Električne instalacije	21. Buka
7. Vodovodne instalacije	22. Vlažnost
8. Kanalizacijske instalacije	23. Nedovoljno svjetla i topline
9. Telefonske instalacije	24. Dotrajalost objekta
10. Kablovska ili satelitska TV	25. Dotrajalost zidova i podova
11. Vrt ili terasa/lođa	26. Dotrajalost vrata i prozora
12. Automobil	27. Zagađenost zraka
13. TV u boji	28. Potpuno dotrajali namještaj
14. Hi-fi uređaj, DVD kućno kino, videorekorder	29. Nedostatak namještaja i kućanskih aparata
15. Osobno računalo ili portable	

Najzad, nesudjelovanje u socijalnim odnosima predstavlja četvrtu dimenziju socijalne isključenosti. U pravilu, razlikujemo tri područja ili razine društvenosti: primarnu, sekundarnu i tercijarnu. Primarna društvenost obuhvaća socijalne veze u sklopu obitelji ili kućanstva. Sekundarna društvenost uključuje odnose s prijateljima, susjedima, rodbinom izvan kućanstva/obitelji, dok tercijarna društvenost podrazumijeva članstvo i/ili sudjelovanje u organizacijama ili udruženjima. Prvu smo razinu društvenosti ispustili zbog teškoća mjerenja. Jedan broj studija uzima samački život kao indikator izolacije u sferi primarne društvenosti (Gallie i Paugam, 2004.). No, taj je indikator dosta sporan, posebice kad je riječ o ispitanicima mlađih dobnih skupina. Samački život može biti znak ekonomske nezavisnosti, a ne socijalne izoliranosti. Manjak socijalnih veza u obiteljskoj jedinici može se kompenzirati intenzivnim sudjelovanjem u odnosima na sekundarnoj i/ili tercijarnoj razini. Da bi netko bio socijalno integriran, ne mora nužno participirati u socijalnim odnosima na sve tri razine. Manjak participacije ne jednoj razini može se nadoknaditi češćim socijalnim kontaktima na drugim razinama. Osim toga, ostaje problem kako interpretirati slučajeve kad pojedinci imaju kontakte u sklopu obiteljske jedinice, ali nemaju socijalnih veza na drugim razinama društvenosti. Čini se da je u ovakvim slučajevima, bez obzira na unutarobiteljske veze, moguće govoriti o nekoj vrsti društvene izolacije. Stoga smo socijalno izoliranim smatrali one pojedince koji nisu imali socijalnih kontakata na sekundarnoj i tercijarnoj razini društvenosti.

Sudjelovanje u socijalnim odnosima u našem istraživanju procijenjeno je temeljem sljedećih pitanja: "Koliko često obavljate sljedeće aktivnosti: 1. provodite vrijeme s rodbinom, 2. provodite vrijeme s prijateljima, 3. provodite vrijeme s kolegama s posla izvan radnog vremena, 4. provodite vrijeme s ljudima u svojoj crkvi, džamiji, sinagogi, 5. provodite vrijeme s ljudima u klubovima i dobrovoljnim organizacijama (sport, kultura, lokalne zajednice...)"? Za svih pet tipova socijalnih veza ponudeni su sljedeći odgovori: nikada, nekoliko puta godišnje, nekoliko puta mjesečno, svaki tjedan, svaki dan. Prva tri pitanja predstavljaju indikatore sekundarne društvenosti, a druga dva indikatore tercijarne društvenosti. Među deprivirane u pojedinim područjima socijalnih odnosa uključeni su oni koji su na postavljena pitanja odgovarali: nikada ili nekoliko puta godišnje (*slika 2*).

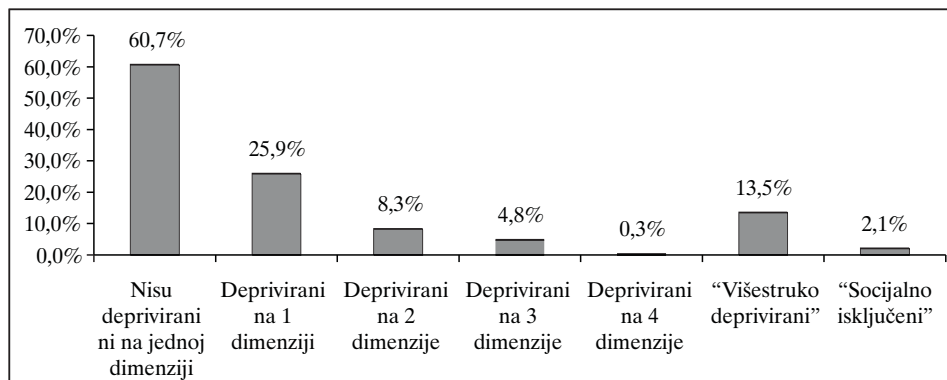

Slika 2. Nesudjelovanje u sekundarnim i tercijarnim socijalnim odnosima

Bilješka: Sudjelovanje u društvenim odnosima mjereno je preko broja kontakata s drugim ljudima. U kategoriju onih koji ne sudjeluju u određenim socijalnim odnosima uvršteni su ispitanici koji su izjavili da "nikada" ili tek "nekoliko puta godišnje" provode vrijeme s dotičnom skupinom ljudi. Socijalno izolirani na sekundarnoj razini jesu oni koji ne provode vrijeme ni s rodbinom, ni s prijateljima ni s kolegama s posla. Socijalno izolirani na tercijarnoj razini jesu oni koji ne provode vrijeme s ljudima ni u crkvenim objektima niti u klubovima ili dobrovoljnim organizacijama. Na slici 1 naveden je postotak (3,9%) onih koji su izolirani i na sekundarnoj i na tercijarnoj razini.

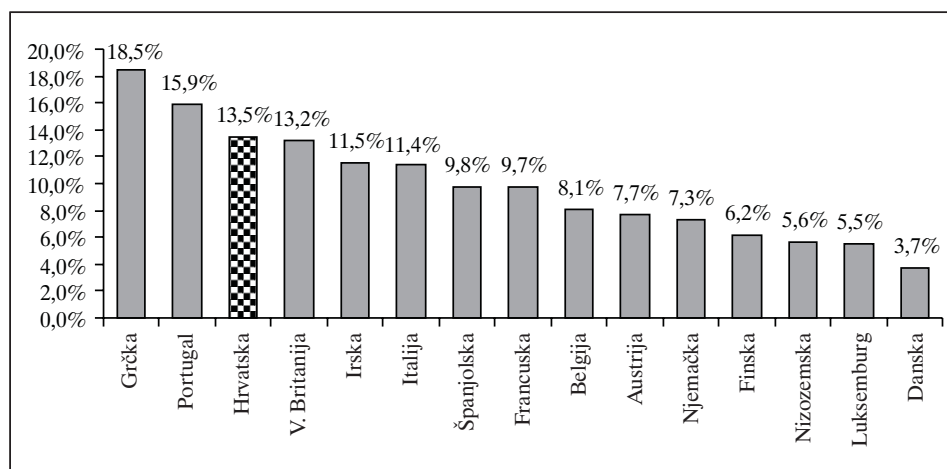
Ako netko ne sudjeluje u sekundarnoj društvenosti, to znači da je na sva tri prva pitanja odgovorio: "nikada" ili "nekoliko puta godišnje". Također, ako netko ne sudjeluje u tercijarnoj društvenosti, to znači da nikada ne provodi vrijeme s ljudima u vjerskim objektima, klubovima ili dobrovoljnim organizacijama ili se to događa samo nekoliko puta godišnje. Na kraju, pod socijalno izoliranim podrazumijevamo pojedince koji su isključeni iz sekundarne i tercijarne društvenosti. Drugim riječima, socijalno su izolirani oni koji su odgovorili s "nikada" ili "nekoliko puta godišnje" na svih pet pitanja. Njih je manje od 4% (slika 1). Podaci potvrđuju da je za Hrvatsku karakteristična snažna obiteljska tradicija i slabija participacija u formalnim oblicima društvenosti (članstvo u različitim organizacijama i udrugama). Više od polovine ispitanika izjavljuje da se nikada ne druži s ljudima u klubovima i dobrovoljnim organizacijama. Ljudi općenito očekuju pomoć od neformalnih mreža (obiteljskih, prijateljskih i susjedskih). Pozitivna očekivanja, kad su u pitanju organizacije, vezuju se više uz neke crkvene organizacije.

Sljedeće što nas je zanimalo jest stupanj kumulacije deprivacijskih dimenzija. Ovo je istraživanje potvrdilo nalaze drugih istraživanja socijalne isključenosti, tj. da je koncentracija dimenzija deprivacije svojstvena relativno malom dijelu stanovništva. Preko 60% ispitanika ne suočava se ni s jednom od četiriju dimenzija deprivacije, dok je broj "višestruko depriviranih" 13,5% (slika 3). Podaci o udjelu višestruko depriviranih osoba u zemljama EU pokazuju da postoje značajne razlike među tim zemljama (npr. u Grčkoj je taj udio pet puta veći nego u Danskoj) (slika 4). U usporedbi s navedenim zemljama, broj višestruko depriviranih osoba u Hrvatskoj sličan je onom u južneuropskim zemljama te Velikoj Britaniji i Irskoj. Svakako da na brojnost višestruko depriviranih osoba utječe stupanj ekonomskog blagostanja u nekoj zemlji, ali i kulturna tradicija te zemlje.

Slika 3. Pokazatelji kumulativne depriviranosti

Bilješka: Pod “višestruko depriviranima” podrazumijevamo sve one koji su deprivirani barem na dvije dimenzije, bez obzira na kombinaciju dimenzija.

Pojam “socijalno isključeni” ovdje obuhvaća samo one višestruko deprivirane pojedince koji su deprivirani na dimenziji socijalnih veza i na barem jednoj od preostale tri dimenzije.

Slika 4. Višestruka deprivacija u Hrvatskoj i odabranim zemljama EU

Izvor za zemlje EU: Tsakloglou i Papadopoulos (2002b).

Napomena: Pojam višestruke deprivacije, kao što je već rečeno, podrazumijeva depriviranost na dvije ili više dimenzije. Tsakloglou i Papadopoulos su, kao i mi, konstruirali ukupno četiri dimenzije deprivacije, od kojih su dvije gotovo identične našima (objektivno siromaštvo i socijalne veze). Druge dvije dimenzije, koje su koristili Tsakloglou i Papadopoulos, zapravo su obuhvaćene dimenzijom koju smo nazvali “stambeni uvjeti i potrošna dobra”, dok dimenzija subjektivnog siromaštva nije mjerena u zemljama EU.

Socijalna isključenost kao kombinacija distribucijskih i relacijskih dimenzija također je karakteristična samo za vrlo usku grupicu ljudi. U istraživanju Matkovića i Štulhofera (2006.) broj isključenih (u distribucijskom i relacijskom pogledu) znatno je veći (približno

10%), ponajprije, zbog drukčijih pokazatelja društvenosti. Oni su koristili kao indikator društvenosti sudjelovanje u radu klubova, vjerskih i političkih organizacija, udruženja civilnog društva, koje predstavlja pokazatelj tzv. (ne)umreženosti, ali ne i socijalne izolacije. Sami autori priznaju da netko može imati intenzivan društveni život a da nije član bilo kakve udruge. U istraživanju P. Böhnke (2001) udio isključenih kod kojih su kombinirane distribucijske i relacijske dimenzije iznosio je oko 11%, što je rezultat korištenja većeg broja i distribucijskih i relacijskih dimenzija. S druge strane, neke relacijske dimenzije, koje je Böhnke koristila, ulaze čak u područje psihološke deprivacije, na koje se teško može utjecati javnim politikama. S obzirom na to da bi orijentacija na isključene, zbog vrlo malog broja ispitanika, onemogućila bilo kakve složenije metodološke analize, naša je pozornost u nastavku usmjerena na kategoriju višestruko depriviranih, za koje se smatra da imaju visok rizik socijalnog isključivanja.

4. Čimbenici koji utječu na pojedine tipove deprivacije

Osim nastojanja da ispitamo raširenost određenih oblika deprivacije, zanimalo nas je u kojoj su mjeri koncepti siromaštva, višestruke deprivacije i socijalne isključenosti različiti ili slični. Da li popularnost socijalne isključenosti i njezino preferiranje u odnosu na pojam siromaštva doista odražava stvarne društvene promjene ili je posrijedi samo terminološka promjena? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, potrebno je istražiti jesu li rizici siromaštva, višestruke deprivacije i socijalne isključenosti determinirani sličnim ili različitim čimbenicima. Ako se pokaže da je riječ o različitim fenomenima, onda je potrebno oblikovati posebne mjere ekonomske i socijalne politike radi ublažavanja svakog od njih. Da bi se identificirali čimbenici pojedinih oblika deprivacije, korištena je binarna logistička regresija, kao oblik multivarijantne analize. To znači da su zavisne varijable u ovim regresijama binarnog tipa. Nažalost, nismo mogli posve provjeriti u kojoj se mjeri siromaštvo i višestruka deprivacija razlikuju od socijalne isključenosti, jer je broj "isključenih" premali da bismo mogli primijeniti multivarijantnu analizu. Stoga smo izveli samo dvije logističke regresije, u kojima su zavisne (kriterijske) varijable bile siromaštvo i višestruka deprivacija (*tablica 3*). Ovdje smo pošli od pretpostavke da višestruko deprivirani imaju visoki rizik (vjerojatnost) da postanu socijalno isključeni.

U regresijske modele uvršteno je 9 nezavisnih varijabli kategorijalnog tipa (svaka se sastoji od dvije ili više kategorija). Utjecaj svake kategorije procjenjivan je u odnosu na referentnu kategoriju, koja je označena kurzivom u *tablici 3*. Kad uzmemo u obzir svih 9 varijabli, onda referentnu grupu čine osobe muškog spola, starije od 64 godine, koje su završile dvogodišnju ili trogodišnju školu za KV ili PKV radnike, zaposlene su, žive u Zagrebu ili okolici, najveći dio života provele su u većem gradu, nemaju zdravstvenih problema, oženjene su (udane) i žive samo s jednom odraslom osobom bez djece.

U *tablici 3* prikazani su B i exp (B) koeficijenti, čija interpretacija nije jednostavna. Ovdje su važni exp (B) koji pokazuju vjerojatnost pojave rizika siromaštva ili višestruke deprivacije u odnosu na referentnu kategoriju. Ta vjerojatnost predstavlja omjer između vjerojatnosti neke skupine da postane siromašna ili višestruko deprivirana i vjerojatnosti referentne grupe. Ako je taj omjer, odnosno exp (B) veći od 1, onda je vjerojatnost pojave rizika siromaštva ili višestruke deprivacije u toj grupi veća od vjerojatnosti pojave istih tih rizika u referentnoj grupi. Situacija je obratna u slučaju kad je taj omjer manji od 1. Ako je exp (B) jednak 1, onda je vjerojatnost pojave siromaštva odnosno višestruke deprivacije u određenoj skupini i referentnoj skupini identična (tj. nema povezanosti između nezavisne i zavisne varijable). Osim što su prikazani omjeri vjerojatnosti, u *tablici 3* navedena je visina i značajnost B koeficijenata iz kojih su procijenjeni exp (B) koeficijenti.

Tablica 3. Odrednice siromaštva i višestruke deprivacije (logistički regresijski modeli)

	Model 1		Model 2	
	Rizik siromaštva ¹		Rizik višestruke deprivacije ²	
	B	exp (B)	B	exp (B)
Spol (referentna kategorija: muškarci)				
žene	-,51	,60**	-,36	,70
Dob (65+)				
18-29	-,06	,94	-,77	,46
30-39	-,42	,66	,02	1,02
40-49	-,14	,87	,29	1,33
50-64	,01	1,01	-,29	,75
Obrazovanje (2-3 razr. srednje)				
bez završene OŠ	1,45	4,26**	1,91	6,78**
završena OŠ	,48	1,61*	,83	2,28*
4 razr. srednje	,45	1,57	-,05	0,95
više od srednje	,36	1,43	-1,05	,35
Zaposlenički status (zaposlen)				
umirovljenik	-,22	,81	1,21	3,34**
nezaposlen	1,08	2,93**	1,79	6,01**
ekonomski neaktivan	,63	1,87*	0,96	2,62*
Regija (Zagreb i okolica)				
Istra i Primorje	-,03	0,97	-,28	,76
Lika i Banovina	,13	1,14	,57	1,76
Dalmacija	,18	1,19	-,31	,74
Sjeverna Hrvatska	,08	1,08	,28	1,32
Slavonija	,45	1,57	-,30	,74
Tip naselja u kom je najduže živio (veći grad)				
selo	1,08	2,93**	,32	1,37
manje mjesto	,11	1,12	-,53	0,59
manji grad	,54	1,71*	,01	1,01
Struktura kućanstva (2 osobe radno aktivne dobi bez djece)				
1 osoba radno aktivne dobi	,57	1,78	,50	1,65
3 i više radno aktivnih osoba	-,19	,83	-1,07	,35
1 ili više starijih osoba	1,01	2,75*	,96	2,60
2 radno aktivne osobe + 1 ili 2 djece	,28	1,32	,08	1,09
2 radno aktivne osobe + 3 ili više djece	,21	1,23	-,48	,62
1 radno aktivna osoba + 1 ili više djece	,86	2,37*	,97	2,62
1 radno aktivna osoba + 1 starija osoba	-,19	,83	-,36	,70
ostali tipovi kućanstva	,17	1,19	-,56	,57
Bračni status (oženjen)				
neoženjen	-,25	,78	,91	2,48
udovac/ica	-,11	,89	-,19	,83
razveden/živi odvojeno	-,33	,72	1,02	2,78*
Zdravstveni problemi (ne)				
da	,26	1,30	,77	2,17**
konstanta	-1,08	,34**	-2,12	,12**
hi-kvadrat		184,91**		255,75**
df		32		32
- 2 Log likelihood		1136,34		596,88
Cox & Snell R ²		,149		,210
Nagelkerke R ²		,218		,386
N		1216		1216

Bilješka: Razine značajnosti: ** p .01; * p .05

¹ 0 = nije siromašan; 1 = siromašan (dohodak ispod 60% medijana nacionalnog dohotka)

² 0 = nije višestruko depriviran; 1 = višestruko depriviran (depriviran na 2 ili više dimenzija)

Profil siromaštva u Hrvatskoj već je poznat javnosti (World Bank, 2000; Šućur, 2005). Postavlja se pitanje koji čimbenici imaju veću vjerojatnost utjecaja na to da neki češće završavaju ili ostaju u siromaštvu. Većina je prediktora povezana s rizikom siromaštva (spol, obrazovanje, zaposlenički status, tip naselja, struktura kućanstva). No, ključni su prediktori obrazovanje i zaposlenički status. Obrazovanje se stalno akcentira kao ključni ljudski resurs koji je povezan s rizikom siromaštva i isključivanja iz određenih domena života. U sklopu regresijskih modela, obrazovanje je raščlanjeno u pet kategorija: bez završene OŠ, završena osnovna škola, završena 2 ili 3 razreda stručne srednje škole, završena 4 razreda srednje te završeno više od srednje škole. Kao referentna kategorija uzeta je skupina sa završenom dvogodišnjom ili trogodišnjom stručnom srednjom školom, koja je u stanovništvu najbrojnija. Ako uzmemo u obzir samo one omjere vjerojatnosti koji su izvedeni iz statistički značajnih koeficijenata, onda proizlazi da se osobe bez završene osnovne škole ili samo sa završenom osnovnom školom, tj. osobe koje nemaju nikakvih stručnih kvalifikacija, suočavaju sa znatno većim rizikom siromaštva nego referentna grupa. Utjecaj obrazovanja na siromaštvo posredovan je položajem pojedinca na tržištu rada. Drugim riječima, razina obrazovanja je povezana sa šansama zapošljavanja (Šverko i sur., 2006) i visinom zarada. Obrazovani su pojedinci mobilniji i lakše se prilagođavaju na nove okolnosti. Siromašni, deprivirani i isključeni često se suočavaju s problemom nedostatka znanja i vještina. Obrazovanje utječe na razinu produktivnosti, a ako se veća produktivnost na radnom mjestu odražava u višim zaradama i radno tržišnoj participaciji, onda je nesporno da je obrazovanje glavni kanal društvene mobilnosti. Prema rezultatima jednog istraživanja, dodatno obrazovno usavršavanje između 23. i 33. godine povećava zarade muškaraca za 9% i žena za 16% (Holcraft, 2000).

Gotovo sve studije o siromaštvu ističu središnju ulogu tržišta rada. Rad se ne poima samo kao osnovni način osiguranja ekonomske egzistencije, nego i kao mehanizam promicanja određenih moralnih vrijednosti (kao što su samopoštovanje, želja za napredovanjem i sl.). Drugim riječima, rad se shvaća kao "način života". S obzirom na to da referentnu kategoriju čine osobe koje su zaposlene (stalno ili privremeno), može se pretpostaviti da će prelazak iz ovoga u bilo koji drugi tržišni status povećati rizike siromaštva. Rezultati dijelom potvrđuju ovu pretpostavku (iznimka su umirovljenici). Nezaposleni pripadaju skupinama s najvišim relativnim rizikom siromaštva (Šućur, 2005). Razlozi za to su u ograničenim mogućnostima zapošljavanja (nedovoljan broj radnih mjesta u ekonomiji i slaba dinamika na tržištu, tako da oni koji ostaju bez posla teško nalaze novo zaposlenje). Siromašni se često pojavljuju kao "outsideri" na tržištu rada, pa zbog neadekvatnog ljudskog kapitala (niskog obrazovanja i oskudnih vještina) nisu u stanju iskoristiti šanse koje mogu proizaći iz ekonomskog rasta. Vidljivo je također da ekonomski neaktivne osobe predstavljaju skupinu osoba s povećanim rizikom siromaštva. Umirovljenici jesu brojni među siromašnima, ali njihov je rizik siromaštva prosječan ili tek malo iznad prosjeka. Osim toga, valja još jednom podsjetiti da referentna kategorija obuhvaća ne samo stalno zaposlene nego i povremeno (privremeno) zaposlene, koji se suočavaju s problemom neredovitih primanja.

Veći rizik siromaštva nalazimo među ispitanicima koji su proveli najveći dio života na selu ili u manjem gradu u odnosu na stanovnike koji su pretežito živjeli u većim gradovima. Rizik siromaštva žena nešto je manji nego muškaraca, što nije bilo za očekivati i u suprotnosti je s dosadašnjim nalazima. S druge strane, očekivana je povezanost siromaštva s određenim tipovima kućanstava. Kućanstva s većim brojem radno aktivnih osoba (bez starijih članova i djece) imaju najmanji rizik siromaštva. U odnosu na kućanstvo sastavljeno od dviju radno aktivnih osoba, značajno veći rizik siromaštva nalazimo u kućanstvima u kojima žive isključivo starije osobe te u kućanstvima u kojima živi jedna osoba aktivne dobi i jedno ili više djece (uglavnom je riječ o jednoroditeljskim obiteljima). Rizik siromaštva posebice je visok među onim starijim osobama koje nemaju mirovina.

Regionalna podjela Hrvatske na 6 regija nije se pokazala značajnom. Regionalne granice određene su prema županijskom ustroju. No, ovako formirane regije obuhvaćaju nejednaki broj županija, razlikuju se prostorno i po broju stanovnika, tako da unutar regija postoje velike razlike. Primjerice, sve dalmatinske županije uvrštene su u jednu regiju, unutar koje postoje značajne razlike između županija koje su bile izravno pogođene ratom i onih koje to nisu. Zasigurno su velike razlike između ruralnih i urbanih dijelova pojedinih regija. Također, značajne su razlike između Grada Zagreba i Zagrebačke županije, i slično. Ipak, iz ove regionalne podjele proizlazi da je razlika između rizika siromaštva u Slavoniji i zagrebačkoj regiji, kao referentnoj regiji, na granici značajnosti. Drugim riječima, žitelji Slavonije imaju značajno veću vjerojatnost da će biti siromašni nego žitelji Zagreba i okolice.

Kad je u pitanju višestruka depriviranost, s kriterijskom su varijablom statistički značajno povezani prediktori kao što su: obrazovanje, zaposlenički status te bračni i zdravstveni status. I u ovom regresijskom modelu ključna je uloga obrazovanja i radne aktivnosti. Ponovno su osobe bez osnovne škole ili samo sa završenom osnovnom školom suočene s većim rizikom višestruke deprivacije nego druge obrazovne kategorije. Obrazovanje doprinosi ne samo usvajanju znanja i vještina, nego utječe na socijalizaciju, integraciju i osnaživanje pojedinaca (obrazovanje je sredstvo osobnog ispunjavanja). Umirovljenički je status, kao i nezaposlenost ili ekonomska neaktivnost, povezan s povećanim rizikom multidimenzionalne deprivacije. To znači da umirovljenici češće od zaposlenih imaju lošije pokazatelje stambenog standarda, opremljenosti kućanstva ili se češće susreću s problemom socijalne izolacije. No, ako uspoređujemo kategorije ispitanika prema zaposleničkom statusu, nezaposleni su u najnepovoljnijem položaju i u jednom i u drugom regresijskom modelu.

Za razliku od siromaštva, rizik višestruke deprivacije povezan je s bračnim statusom i zdravstvenim stanjem. U odnosu na oženjene, rastavljeni ispitanici imaju značajno veću vjerojatnost da će biti deprivirani u više područja. Možemo pretpostaviti da su s ovim bračnim statusom češće povezani slučajevi kako materijalne tako i nematerijalne deprivacije. Treba primijetiti da i neoženjeni ispitanici imaju bitno veći rizik višestruke deprivacije nego oženjeni (koeficijenti su tek malo ispod granice značajnosti od 95%). Isto tako, osobe koje imaju zdravstvenih problema imaju veću vjerojatnost višestruke deprivacije u odnosu na osobe bez zdravstvenih problema. Ako bismo značajnima smatrali sve koeficijente sa statističkom greškom do 10%, onda možemo kazati da jednoroditeljske obitelji i kućanstva u kojima žive samo starije osobe nemaju samo povećani rizik siromaštva, već i veći rizik višestruke deprivacije.

Kad je riječ o socijalno isključenima, koji su deprivirani u distribucijskom i relacijskom pogledu, deskriptivna analiza pokazuje da je isključenost i socijalna izolacija obilježje starijih skupina. Među isključenima ima nešto više muškaraca, nešto manje od 3/4 isključenih ima više od 50 godina, a oko 44% više od 64 godine. Više od polovine isključenih jesu starije osobe koje žive samački ili samo s još jednom starijom osobom. Također, više od 3/4 ima završenu osnovnu školu ili manje od toga. Gotovo 80% isključenih čine umirovljenici i ekonomski neaktivne osobe, a ostatak su zaposlene osobe. Zanimljivo je da među ovako definiranim isključenim osobama nema nezaposlenih. Pokazuje se da je neaktivnost u nekim situacijama nepovoljniji status nego nezaposlenost. Većina (više od 60%) isključenih živi u Zagrebu i sjevernoj Hrvatskoj.

5. Zaključak

Broj socijalno isključenih umnogome ovisi o načinu operacionalizacije koncepta isključenosti. U nekim se istraživanjima "isključenost" svodi samo na jednu dimenziju ili jedan indikator (često je to dugotrajna nezaposlenost). Ipak, većina studija pristupa isključenosti kao višedimenzionalnom konceptu, koji obuhvaća veći ili manji broj materijalnih (distribucijskih) i nematerijalnih (relacijskih) dimenzija. U pravilu, broj distribucijskih dimenzija u istraži-

vačkim je studijama veći od broja relacijskih dimenzija. Razlog je svakako u tome što je znatno teže mjeriti nematerijalnu deprivaciju. Osim toga, postoji opasnost da se prilikom mjerenja nematerijalne deprivacije koriste indikatori koji ponekad mogu biti odraz strukture ličnosti, a ne socijalnih čimbenika. Empirijski istraživači nerijetko isključenost poistovjećuju s višedimenzionalnom deprivacijom. Mi smo koristili suženu definiciju socijalne isključenosti, kao kombinacije materijalnih i nematerijalnih dimenzija. Deprivacija je mjerena četirima dimenzijama koje smo nazvali: objektivno siromaštvo, subjektivna percepcija siromaštva, stambeni uvjeti i potrošna dobra te socijalne veze.

Iz dobivenih rezultata vidljivo je da su različiti udjeli stanovništva pogođeni pojedinim dimenzijama deprivacije. Najveći dio stanovništva nije depriviran ni u jednom od četiri ispitivana područja. Kumulacija deprivacijskih dimenzija karakteristična je za relativno mali dio stanovništva. S više od 2 dimenzije deprivacije pogođeno je manje od 5% stanovništva. Socijalna isključenost, definirana kao kombinacija materijalne i nematerijalne deprivacije, iskustvo je uske grupice, ponajprije starijih osoba, koje žive samački ili s još jednom starijom osobom. To je povezano i s činjenicom da je socijalna izolacija uglavnom problem nekih kategorija starijih osoba.

Analiza čimbenika koji utječu na rizike siromaštva i višestruke deprivacije (logistička regresijska analiza) potvrđuje središnju ulogu tržišta rada i obrazovanja. Ova dva sustava (radno-tržišni i obrazovni) u najvećoj mjeri determiniraju i rizik siromaštva i višedimenzionalne deprivacije. Osobe koje nemaju nikakvoga stručnog zvanja, nezaposlene su ili ekonomski neaktivne imaju veliku vjerojatnost da će postati siromašne, ali još veću da će biti višestruko deprivirane. Neaktivnost je gotovo jednako rizična s aspekta siromaštva kao i nezaposlenost. S druge strane, nezaposlenost ima veći utjecaj na rizik višestruke deprivacije nego status ekonomske neaktivnosti. Također, oni koji žive ili su proveli veći dio života na selu ili u manjim gradovima susreću se češće s rizikom siromaštva. Vjerojatno je to povezano s manjim mogućnostima zapošljavanja u manjim gradovima u odnosu na veće gradove te s tipom poljoprivrede koji prevladava u našim seoskim naseljima. Pojedinci koji imaju zdravstvenih problema izloženiji su riziku višestruke deprivacije, kao i pojedinci koji su razvedeni te u određenoj mjeri neoženjeni.

Nalazi regresijskih analiza upućuju na to da slični čimbenici utječu na rizike siromaštva i višedimenzionalne deprivacije (prije svega, zaposlenički status, stupanj naobrazbe, struktura kućanstva), iako postoje i stanovite razlike. U odnosu na rizik siromaštva, rizik višestruke deprivacije povezan je češće s lošim zdravstvenim stanjem i nepovoljnim bračnim statusom. Ako prihvatimo višestruko depriviranost kao indikator visokog rizika socijalne isključenosti, onda možemo kazati da su razlike između koncepta siromaštva, višestruke deprivacije i socijalne isključenosti relativno male, barem sa stajališta ključnih čimbenika koji determiniraju ova tri rizika.

Dobivene rezultate moguće je interpretirati i iz kuta socijalne politike, uz ogradu da zbog malog broja socijalno isključenih nije bilo moguće utvrditi determinirajuće čimbenike isključenosti. Možemo konstatirati da je iskustvo socijalne isključenosti ograničeno na male skupine osoba, na koje se teško može utjecati širokim mjerama javne politike. Ublažavanje ili eliminiranje isključenosti zahtijeva posebno dizajnirane programe, u kojima naglasak ne bi bio samo na pružanju materijalne pomoći ili skrbi, nego i na interpersonalnoj integraciji tih osoba.

Iako socijalna isključenost predstavlja distinktivan koncept, mjerljivi pokazatelji isključenosti ne razlikuju se bitno od onih siromaštva ili relativne deprivacije. Sva tri koncepta odražavaju nesudjelovanje ili nepotpuno sudjelovanje u društvu, koje je prije posljedica ograničenja nego izbora. Možda je koncept isključenosti najbliži Senovu pojmu "kompetencije" (*capability*). Ovaj pojam obuhvaća i materijalne i nematerijalne aspekte životnog standarda. Sen (1985b) u temeljne kompetencije, na primjer, ubraja zadovoljenje prehrambenih potreba, odijevanje, stanovanje, kretanje, ali i sudjelovanje u aktivnostima zajednice, život bez stida, samopoštovanje.

LITERATURA

- Abrahamson, P. (1995) Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles? **Družboslovne razprave** 11(19–20):119–136.
- Atkinson, A. B. (1998) Social Exclusion, Poverty and Unemployment, u A. B. Atkinson i J. Hills (ur.) **Exclusion, Employment and Opportunity**. CASEpaper 4. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Barry, B. (1998) **Social Exclusion, Social Isolation and the Distribution of Income**. CASEpaper 12. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Berghman, J. (1995) Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework, u G. Room (ur.) **Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion**. Bristol: The Policy Press.
- Berghman, J. (1997) The Resurgence of Poverty and the Struggle Against Exclusion: A New Challenge for Social Security in Europe? **International Social Security Review** 50(1):3–21.
- Böhnke, P. (2001) **Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison**. Empirical Evidence on Germany. Berlin: Social Science Research Center.
- Burchardt, T., Le Grand, J. i Piachaud, D. (2002a) Introduction, u T. Burchardt, J. Le Grand i D. Piachaud (ur.) **Understanding Social Exclusion**. Oxford: Oxford University Press.
- Burchardt, T., Le Grand, J. i Piachaud, D. (2002b) Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multi-dimensional Measure, u T. Burchardt, J. Le Grand i D. Piachaud (ur.) **Understanding Social Exclusion**. Oxford: Oxford University Press.
- Gallie, D., Paugam, S. (2004) Unemployment, Poverty, and Social isolation: An Assessment of the Current State of Social Exclusion Theory, u D. Gallie (ur.) **Resisting Marginalization: Unemployment Experience and Social Policy in the European Union**. Oxford: Oxford University Press.
- Hills, J. (2002) Does a Focus on “Social Exclusion” Change the Policy Response?, u T. Burchardt, J. Le Grand i D. Piachaud (ur.) **Understanding Social Exclusion**. Oxford: Oxford University Press.
- Hobcraft, J. (2000) **The Roles of Schooling and Educational Qualifications in the Emergence of Adult Social Exclusion**. CASEpaper 43. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Kronauer, M. (1998) “Social Exclusion” and “Underclass” – New Concepts for the Analysis of Poverty, u H.-J. Andress (ed.) **Empirical Poverty Research in Comparative Perspective**. Aldershot: Ashgate.
- Kunz, J. (2003) **Where Is Platform 9 ¾? Understanding Income Security and Social Exclusion**, a presentation at the CCSD/HRDC conference “Building a Social Inclusion Research Agenda”, March 28.
- Mack, J. i Lansley, S. (1985) **Poor Britain**. London: George Allen & Unwin.
- Matković, T., Štulhofer, A. (2006) Empirijska analiza socijalne isključenosti, u: UNDP **Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost**. Zagreb: UNDP Hrvatska.
- Nolan B. i Whelan, C. (1996) **Resources, Deprivation and Poverty**. Oxford: Oxford University Press.
- Paugam S. (1995) The Spiral of Precariousness, u G. Room (ed.) **Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion**. Bristol: The Policy Press.
- Paugam S. (1996) Poverty and Social Disqualification: A Comparative Analysis of Cumulative Disadvantage in Europe. **Journal of European Social Policy** 6(4): 287–304.
- Poggi, A. (2003) **Does Persistence of Social Exclusion Exist in Spain**. Universitat Autònoma de Barcelona, Department of Applied Economics.
- Rodgers, G., Gore, C., Figueiro, J. (ur.) (1995) **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Room, G. (1995) Poverty and Social Exclusion: The New European Agenda for Policy Research, u G. Room (ur.) **Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion**. Bristol: The Policy Press.
- Room, G. (1999) Social Exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalization. **International Journal of Social Welfare** 8(3):166–174.
- Sen, A. (1983) Poor, Relatively Speaking. **Oxford Economic Papers** 35(2):153–169.
- Sen, A. (1985a) A Sociological Approach to the Measurement of Poverty: A Reply to Professor Peter Townsend. **Oxford Economic Papers** 37(4):669–676.
- Sen, A. (1985b) **Commodities and Capabilities**. Amsterdam: North Holland.
- Šućur, Z. (2004) Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. **Revija za sociologiju** 35 (1–2):45–60.

- Šućur, Z. (2005) Siromaštvo i socijalni transferi u Hrvatskoj. **Financijska teorija i praksa** 29(1):37–58.
- Šućur, Z. (2006) O pojmu socijalne isključenosti, u UNDP **Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost**. Zagreb: UNDP Hrvatska.
- Šverko, B., Galić, Z., Maslić Seršić, D. (2006) Nezaposlenost i socijalna isključenost: longitudinalna studija. **Revija za socijalnu politiku** 13(1):1–14.
- Townsend, P. (1979) **Poverty in the United Kingdom**. Harmondsworth: Penguin Books.
- Townsend, P. (1985) A Sociological Approach to the Measurement of Poverty – A Rejoinder to Professor Amartya Sen. **Oxford Economic Papers** 37(4):659–668.
- Townsend, P. (1987) Deprivation. **Journal of Social Policy** 16(2):125–146.
- Tsakoglou, P. i Papadopulos, F. (2002a) Poverty, Material Deprivation and Multi-Dimensional Disadvantage during Four Life Stages: Evidence from the ECHP, u M. Barnes, C. Heady, S. Middleton, J. Millar, F. Papadopulos, G. Room, P. Tsakoglou **Poverty and Social Exclusion in Europe**. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Tsakoglou, P. i Papadopulos, F. (2002b) Aggregate Level and Determining Factors of Social Exclusion u Twelve European Countries. **Journal of European Social Policy** 12(3):211–225.
- Vlemminckx, K. i Berghman, J. (2001) Social Exclusion and the Welfare State: An Overview of Conceptual Issues and Implications, u D. G. Mayes, J. Berghman i R. Salais (ur.) **Social Exclusion and European Policy**. Cheltenham: Edward Elgar.
- World Bank (2000) **Croatia Economic Vulnerability and Welfare Study**. Washington, D.C.: World Bank.

POVERTY, MULTIDIMENSIONAL DEPRIVATION AND SOCIAL EXCLUSION IN CROATIA

ZORAN ŠUĆUR

Faculty of Law, Zagreb

The concept of social exclusion has been a “hallmark” of European social policy, putting the term of poverty out of use. Notwithstanding, there are many difficulties in defining or operationalizing social exclusion. The aim of this paper was to research the scope of poverty, multidimensional deprivation and social exclusion, and key factors determining these three risks. Research data are from a study titled Monitoring Poverty in Croatia, carried out in 2004 by Croatian Caritas and the Centre for the Promotion of Catholic Social Teaching. The sample was consisted of 1.216 respondents being older than 18. Deprivation was measured through four dimensions (objective and subjective poverty, housing conditions and consumer goods, and social bonds), while social exclusion was defined as a combination of material and nonmaterial dimensions. Results have shown that most of Croatian population is deprived in none of four areas, while a cumulative disadvantage is characteristic of small population groups. Experiences of social exclusion are confined to narrow group of predominantly older people living alone or with another old person. Findings of logistic regressions suggest that similar factors have been determining the risks of poverty and multidimensional deprivation (in particular, employment status and education), although certain differences exist. In contrast to the risk of poverty, the risk of multidimensional deprivation is correlated to health problems and adverse marital status (being divorced or single). Even though social exclusion is a distinctive concept, differences between poverty, multidimensional deprivation and social exclusion are small, at least from the standpoint of key factors determining these risks.

Key words: POVERTY, MULTIDIMENSIONAL DEPRIVATION, SOCIAL EXCLUSION, CROATIA